

CAPITOLUL V

DIN ISTORIA IDEILOR DESPRE LIMBĂ

Meditația omului asupra limbii este mult mai anterioară interpretării ei propriu-zise. Observațiile sînt la început intuitive și privesc aspecte concrete ale limbii proprii unei comunități etno-lingvistice. Aceasta este *faza preistorică* a lingvisticii, cînd cunoștințele despre limbă sînt implicite în dezvoltarea altor aspecte socio-culturale. Sînt reflectate, în primul rînd, *în* (și *de*) scrierea veche, *hieroglifică*, egipteană și sumeriană, mai întîi.

Scrierea *pictografică* (cea mai veche) nu implică în mod obligatoriu nici cunoștințe, nici observații lingvistice. Transmiterea sau comunicarea unui mesaj se realizează printr-o succesiune de desene mai mult sau mai puțin stilizate. Nu lasă să transpară nimic despre limbajul sonor, vorbit, care nu intervine nici într-un fel în scris. E la fel ca în artele grafice, care își au originea în scrierea pictografică.

În scrierea *hieroglifică*¹, semnelor *ideografice* (*ideogramelor*) – caracterizate printr-o accentuată corelație între planul semantic și cel al

¹ În traducere, ‘scriere sfîntă’ (*hieros*, ‘sfînt’, *glyphe*, ‘gravare’); e păstrată pe pereții templelor, pe morminte, în documente, în piatră mai întîi, apoi în lemn, piele, papirus; e în relief, adesea în culori.

expresiei, prin trimitere directă la planul ontologic² – li se adaugă *fonogramele*, semne care implică în mod necesar recunoașterea și analiza, măcar în parte componentială, a structurilor fonetice – aspectul sonor – ale cuvintelor.

Apariția *fonogramelor* a fost determinată de însăși evoluția *ideogramelor*, devenite cu timpul polisemantice, prin dezvoltarea unor sensuri derivate, metaforice, metonimice, sinecdotice. O ideogramă polisemantică nu mai trimitea, considerată izolat sau chiar în context, prin planul ei semantic, spre un singur obiect din realitatea ontologică, ci spre mai multe sau spre realități abstracte. Așa, de exemplu, în scrierea egipteană, semnul nu mai semnifică doar *r.* (*ra*, ‘soare’) ci și *h.r.w.* (‘lumină a zilei’), *s.s.w.* (‘zi a lunii’), *r.k.* (‘moment’)³. Prin aceasta, una și aceeași ideogramă presupunea și impunea o lectură diferită în funcție de sensurile desfășurate în cadrul întregului lanț sonor. Semnul grafic devine, cu alte cuvinte, *polisemantic* și *polifonic*.

Ieșirea din *polifonie* și *polisemie*, numai decît necesară pentru înțelegerea fără echivoc a mesajului, se realizează fie anulîndu-se mai întîi polisemia, cu ajutorul unor *indicatori semantici*, fie anulîndu-se polifonia, printr-o serie de *indicatori fonici*.

Pentru înlăturarea ambiguității, pentru reducerea sferei semantic-ontologice a semnului la un singur sens, scrierea hieroglifică se servește de niște semne auxiliare, verticale, care dau indicații despre întrebuințarea semnului de bază (în sens propriu sau în alte sensuri) sau despre categoria semantic-morfologică în care trebuie încadrat. Aceste semne, numite de Champollion⁴ *détérminatifs d'espèce*, determinați de

² Prin exprimarea conceptului (de fapt a reprezentării) de *ochi*, de exemplu, se desena stilizat un ochi ; și tot așa, munte , casă , gură , pieptene etc; se exprimau la fel acțiunile: a merge etc.

³ Apud G. Mounin, 1967: 40.

⁴ Jean François Champollion (1770-1832), savant francez, fondatorul egiptologiei. Expune principiile scrierii egiptene în *Scrisoare către dl. Dacier cu privire la scrierea cu hieroglife fonetice* (1822). Postum i se publică, în patru

categoria nu se citeau; ele reprezentau, așadar, un prim pas spre abstractizare și convenționalizare. Acestor determinanți semantici li se adaugă *complementele fonetice* – în aceeași terminologie a savantului francez –, semne secundare care anulează polifonia semnului de bază. Tocmai aceste *fonograme* (complemente fonetice), al doilea pas, uriaș, spre abstractizare analitică, reflectă capacitatea egiptenilor antici, a sumerienilor și a altora, de a interpreta fonetic limbajul vorbit. Selectate dintre ideograme, fonogramele încetează de a mai evoca vizual realitatea sensibilă, trimițând, prin aspectul sonor caracteristic, spre elemente abstracte sau mai ales indicând lectura sonoră a unui semn, virtual poli-semantic și polifonic. Fonogramele păstrează din semnul originar (din ideograme), doar aspectul fonetic exprimând o consoană, cele monosilabice, două sau trei consoane, cele bi- și trisilabice. În felul acesta semnul exprimă ca ideogramă sensul ‘gură’, iar ca fonogramă, consoana *r.*; semnul , sensul ‘pieptene’ și consoanele *m.n.* Fonogramele se așezau sub ideograme indicând lectura acestora, prin referire la ultima consoană sau la întreaga structură sonoră. Semnul , fonogramă pentru consoana *r.*, situat sub semnul → , precizează lectura ca semn de bază al ideogramei, deci *p.r.* ‘casă’. În baza principiului acrofoniei⁵, semnele minoice desemnează, pe lângă obiecte din realitatea sensibilă, și inițiala complexului sonor prin care ele se citesc.

În trecerea spre scrierea fenicienilor, creatori ai alfabetului, definitivat apoi de greci, fonogramele reflectă tocmai desprinderea conștientă de sensul semnelor și desfacerea complexului sonor, în constituenți consonantici: prima consoană + restul, restul + ultima consoană, consoanele interne, consoane + vocale (scrierea minoică). Prin aceste cunoștințe analitice în transpunerea în scris a limbilor vechi (egipteana, sumeriana, akadiana, feniciană, minoică etc.), în strînsă legătură și cu gra-

volum, *Monumentele Egiptului și Nubiei*, apoi o *Gramatică* și un *Dicționar egiptean*, precum și note de călătorie sub titlul *Scrisori din Egipt și Nubia*.

⁵ *Acrofonia* este principiul prin care un sunet se indică prin semnul unui cuvînt care are ca inițială tocmai acel sunet; semnul , pronunțat *pe* și însemnînd ‘scaun’ devine indicator al consoanei *p*.

dul de civilizație al popoarelor respective și cu structura internă a limbilor, inventatorii scrierii se relevă ca fiind interpreți ai limbii, sub aspectul organizării ei și în plan semantic, și în planul expresiei. A. Meillet îi consideră chiar primii lingviști: „Oamenii care au inventat și perfecționat scrisul au fost mari lingviști, ei sînt cei care au creat lingvistica”⁶.

În prima etapă istorică a constituirii lingvisticii, rolul activ îl are tot scrisul, dar într-alt fel și cu alte condiționări. Cunoașterea limbii, pe de altă parte, nu mai este doar implicită, ci trece în comentarii explicite.

Primele observații sînt determinate de o serie de probleme practice concrete ridicate de lectura textelor sau de clarificarea unor monumente literare circulînd pe cale orală. Intervine acum un factor de importanță majoră: factorul social. Pun probleme lingvistice mai ales creațiile față de a căror limbă limba vorbită este mult evoluată. Cauza primă, esențială a acestei discrepante se află în durata, adesea extinsă la cîteva secole și chiar milenii, a unor dinastii. În Egipt, de exemplu, regimul faraonic se prelungește de-a lungul a trei milenii. Spre sfîrșitul perioadei și mai apoi, cercetarea arhivei de documente vechi va pune, mai apoi, scribilor probleme deosebit de complexe pentru lectura lor. Cultura sumeriană se desfășoară cu relativ aceeași limbă scrisă pe o durată de circa patru milenii. În mileniul I î.e.n devine pentru akadieni, care-i continuă pe sumerieni în ținuturile Mesopotamiei, limbă sacră. În timpul regelui Assurbanipal (cca. 669-633 î.e.n.) al Babilonului încep vaste studii de paleografie și filologie. Se cercetează textele vechi ale sumerienilor în căutarea de informații despre magie. Se alcătuiesc analogii de semne sumeriene, dicționare unilingve și bilingve (sumeriano - akadiene). Se încearcă primele clasificări ale semnelor, pe baze formale sau semantice. Se fac traduceri. Mărturii numeroase despre această prodigioasă activitate filologică se găsesc în biblioteca lui Syrien Rap’anu de la Ugarit (sec. XIV-XII î.e.n.). Ia astfel naștere *filologia*, prima formă de manifestare istorică a studiului limbii, prima etapă în lungul drum, sinuos, al constituirii lingvisticii. Cu o dezvoltare mai puțin

⁶ Apud G. Mounin, 1967: 36.

semnificativă la egipteni, sumerieni etc., direcția filologică se situează hotărât la începuturile lingvisticii prin cercetările întreprinse de savanții hinduși și elini.

Gramatica la indieni

La indieni, preocupările lingvistice stau de la început într-o strînsă legătură, de subordonare chiar, cel puțin o vreme, cu viața religioasă, cu civilizația ritualică. În prima fază, nu sînt în nici un fel determinate de scris. Scrierea apare relativ tîrziu, în raport cu cea egipteană, de exemplu, sau cu cea sumeriană. Canoane ritualice specifice interziceau în mod sever transpunerea în scris a imnurilor religioase și chiar a frazelor liturgice.

Prima fază în gramatica indiană este una *normativă*. Canoane rigide ale culturii religioase și conceperea sanscritei ca limbă sacră, perfectă, întrucît era limbă a zeilor, impuneau păstrarea cu religiozitate a formei pure a structurilor lingvistice ale enunțurilor religioase. Se impunea o grijă deosebită pronunțării termenilor și formulelor. Pe acest fond are loc o puternică dezvoltare a foneticii, în sensul fiziologiei și acusticii sunetelor și grupurilor sonore, precum și în cel al organizării prozodice, de o însemnătate particulară în desfășurarea ritualurilor. Se dezvoltă totodată studiul constituenților morfologici și lexicali ai cuvintelor. Perspectiva analitică este, alături de cea normativă, net predominantă. Termenul însuși care definește cercetarea lingvistică, *vyākaraṇa*, înseamnă *analiză*: a sunetelor, a silabelor (unitatea minimală a enunțului lingvistic era silaba; în delimitarea ei rolul principal revenea consoanei), a sufixelor și prefixelor. Pronunțarea incorectă a formulelor rituale ar fi atras – în concepția indiană – anularea valorii ceremoniilor rituale.

Dezvoltarea direcției filologice a gramaticii hinduse este determinată de caracterul arhaic al sanscritei vedice, limba textelor sacre, care rămîne tot mai departe de sanscrita clasică și mai ales de limba populară, *prācrita*.

Dintre cele patru colecții de texte vedice, cele mai vechi monumente de limbă și cultură sînt cuprinse în *Rig-Veda*, elaborate probabil la începutul mileniului I î.e.n.⁷. Concepute în scopuri magico-religioase și în sfera unei culturi ritualiste, imnurile se caracterizează printr-o structură lingvistică asupra căreia practica religioasă a lăsat o puternică amprentă; asociațiile sonore, structura metrică, jocul morfemelor, formulele fixe, frazeologia stereotipă etc. sînt accentuate arhaice și reflectă destul de transparent legăturile limbii cu desfășurarea ritualurilor.

Caracterul arhaic se atenuază în celelalte colecții și mai ales în corpul de texte exegetice care li se alătură la un moment dat (*brāhmaṇa*, *āraṇyaka* și *Upanișadele*). Continuă, totuși, să prezinte dificultăți de transmitere orală și de transpunere în desfășurarea ritualului, ca și mai ales în transpunerea lor în scris, prin secolele VIII -VII î.e.n și mai târziu. De altfel, dezvoltarea amplă a gramaticii indiene stă în legătură tocmai cu marea prăpastie dintre: (a.) arhaicitatea limbii imnurilor vedice, (b.) sanscrita *Upanișadelor* (secolul VI î.e.n.) și a marilor epopei *Rāmāyana* și *Mahābhārata* (secolul V î.e.n.) și (c.) limba vorbită, *pracrita* (secolul III î.e.n.). Pentru înțelegerea limbii vedice, pentru respectarea întocmai a formulilor ritualice, a structurilor fonetice și prozodice ale imnurilor, *Rigveda* și celelalte colecții trebuiau comentate. Tot așa cum trebuiau comentate zone lingvistice obscure din cele două epopei, elaborate în sanscrita clasică.

⁷ Sub numele general de *Samhitā* (Culegere) sînt adunate cele mai vechi documente (secolele XV – VI î.e.n.) în sanscrita vedică: panegirice versificate adresate principalelor divinități de cult, formule izolate ce trebuiau recitate în timpul ceremonialului, strofe sau grupuri de strofe ce urmau a fi cîntate, incantații, imnuri, fragmente de proză servind de comentariu, ritualuri etc. Cea mai veche culegere de imnuri este *Rig-Veda* (Veda regilor); ea conține peste o mie de imnuri închinată zeilor vedici, care urmau a fi recitate de preotul care săvîrșea sacrificiul vedic. I se alătură *Yajur-veda* (Veda formulelor de sacrificiu), *Sāmaveda* (Veda melodiilor; e redistribuire a materialului din *Rig-veda*) și cea mai recentă, *Atharva-veda* (Veda vrăjilor).

Înscriindu-se într-o îndelungată tradiție (care numără cel puțin 68 de gramatici anteriori lui), în secolele V - IV î.e.n. își desfășoară activitatea cel dintâi mare gramatic al Antichității, „Homer al lingvisticii”⁸, *Pānini*. Gramatica sa, *Astadhyāhyī* (‘Cele opt cărți’), desfășoară într-o manieră foarte modernă, de o concentrare aproape algebrică, 3996 de reguli, numite *sutre*, prin care se descriu și se formulează norme de pronunțare a cuvintelor și sintagmelor, norme de alcătuire a cuvintelor, dezvoltând o cunoaștere surprinzător de profundă a limbii sanscrite în primul rînd, dar și a structurii limbii în general. Anticipînd multe din ideile lingvisticii secolului al XIX-lea, gramatica indiană, prin *Pānini*, mai întîi, prin comentatorul său cel mai profund, Patanjali (secolul II, î.e.n.), prin Vararuci (secolul III î.e.n.) și, mai tîrziu, prin Hemacandra⁹ (secolul IX e.n.), se smulge din perspectiva filologică, afirmîndu-se ca lingvistică descriptivă circumscrisă unei singure limbi, dar și cu unele tendințe de formulare a unor principii generale.

La nivel fonetic este relevantă precizia interpretării și clasificării sunetelor. Un alfabet silabic grupează foarte rațional consoanele după modul și locul lor de articulație, cu notarea exactă a opozițiilor binare, de tipul sonor-surd, aspirat-nonaspirat:

Velare	Palatale	Cacuminale (Retroflexe)	Dentale	Labiale
Ka	Ca	Ṭa	Ta	Pa
Kha	Cha	Ṭha	Tha	Pha
Ga	Ja	Ḍa	Da	Ba
Gha	Jha	Ḍha	Dha	Bha
Ńa	Ña	Ṇa	Na	Ma
	Ya	Ṛa	La	Va
	Śa	Ṣa	Sa	

⁸ Aprecierea aparține sanscritistului P. Thieme.

⁹ Citit „Hemaciandra”.

În strînsă relație cu contextul cultural de tip ritualistic și cu tradiția circulației pe cale orală a imnurilor vedice și a epopeilor sanscrite, silaba se constituie în unitate minimală. Consoana, indicînd limitele silabei și subordonîndu-și vocala, pe care o implică în mod necesar, primește numele de semn revelator: *vy-añj-ana* (*vy-añj-* ‘a revela’ + *ana* = ‘semn’). Mai tîrziu, Patañjali, comentatorul lui Pānini, pare să ajungă la intuirea raportului dintre semnificant și semnificat din teoria modernă a fonemului; *sphota* ar reprezenta substratul fonic, invariabil, al sunetelor și al cuvintelor, fiind deosebit de realizările lui individuale: *dhvani*.

Interpretarea nivelului morfologic se impune printr-o înțelegere și descriere exactă a structurii flexiunii, nominale și verbale, și a derivării. În alcătuirea cuvintelor, Pānini distinge *ariga* (‘parte’) reprezentînd *tema* (sau *rădăcina*), din terminologia europeană, dar înțeleasă ca element auxiliar, și *vibhakti* (‘flexiuni’), desemnînd afixele și desinențele. Relațiile dintre componente sînt asemenea unor conexiuni permanente. Sensurile lor sînt doar virtuale, lipsite de autonomie absolută, ele devin reale numai în conexiune reciprocă. Rolul principal în constituirea semanticii termenilor finiți și în desfășurarea funcțiilor îl are sufixul. Schimbătoare este tema (rădăcina). Ideea apare la Pānini și încă mai clar la gramaticii de după el. *Prakṛti*, termen pentru desemnarea rădăcinii (temei), înseamnă în traducere literală ‘substanță primară, supusă modificărilor’. Ea va fi modificată de sufixe (*pratyaya*), elemente de structură cu rol activ. Sufixul, în înțeles larg, extinzîndu-se și asupra desinenței, poate avea și valoare *zero*. Conceptul de morfem zero, de mare importanță în lingvistica modernă, indicat de termenul indian *lopa*, este definit, însă, de Pānini nu atît din perspectiva opozițiilor, cît din cea a substituției. *Lopa* indică un element lingvistic existent dar nemanifestat. Precizări aduce, în acest sens, Patañjali: „Termenul tehnic *lopa*, ‘zero’, este valid cînd entitatea virtual aplicabilă (*prasakta*) este invizibilă”¹⁰.

Înțelegerea semnului *zero* este strîns legată de interpretarea morfologiei cuvîntului, a cărei autonomie este condiționată de existența

¹⁰ Apud Sergiu Al. George, 1976: 148.

în structura sa a unor sufixe flexionare: „Cuvîntul (*pāda*) este ceea ce se termină printr-o desinență flexionară nominală (*suP*) sau verbală (*tiN*)”¹¹.

În plan semantic, mai ales gramaticii de după Pānini pun problema raporturilor dintre sensurile cuvîntului, a relațiilor dintre cuvînt și frază. Ideea absenței autonomiei cuvintelor o afirmă cu claritate gramaticul filosof Bhartrhari (secolul VII e.n.), în *Vakyapadiya*: „... cuvintele nu au nici o existență separată în afara frazei”¹².

Chiar dacă gîndirea lingvistică indiană nu se organizează explicit într-un sistem autonom, comentariile făcute asupra limbii sanscrite, observațiile, intuițiile, unele geniale, anticipă multe din componentele științei lingvisticii, așa cum aceasta se va constitui începînd cu secolul al XIX-lea. Prin Pānini în primul rînd, prin comentatorii săi și prin gramaticii care îi urmează, apoi, sanscrista își dezvoltă transparența structurii sale interne, ceea ce va determina în parte, odată cu descoperirea ei de către europeni, constituirea lingvisticii moderne.

Gramatica la greci

Ca și indienii, grecii se arată buni cunoscători ai structurii fonetice a limbii lor. O argumentează înainte de toate crearea alfabetului, prin care notează, ei cei dinți, atît consoanele cît și vocalele. În prelungirea principiului acrofoniei literele alfabetului notează (o bucată mai mare) sunetul inițial al termenilor prin care sînt numite: α – alfa, β – beta, γ – gamma, δ – delta. Referiri la distincția vocale – consoane și la proprietățile acustice ale sunetelor fac Euripide, Platon, Aristotel ș.a.; ele vorbesc totodată despre existența unor preocupări de limbă strîns legate de arta spectacolului, impuse de cerințe ale artei actorului; Aristotel, de exemplu, face în comentariile sale trimeri la specialiști în probleme de prozodie, muzică, dicție.

¹¹ Sergiu Al. George, 1976: 147.

¹² Apud G. Mounin, 1967: 69.

În afara acestor comentarii asupra structurii fonetice, în care își află originea *retorica* normativă, problemele limbii sînt abordate din două unghiuri, relativ succesive sub aspect cronologic: unul, *filozofic* și altul, *filologic*.

Primele reflecții substanțiale asupra limbii aparțin filosofilor (pre-socratici mai întîi, apoi pitagoreicii, sofîștii, stoicii, epicureicii); în această primă fază, *filozofică*, în centrul dezbaterilor stau două probleme, una de filosofie a limbii, alta de teorie a gramaticii.

Problema filozofică, dezvoltată într-un cadru amplu, de filosofie socială și politică, în care se confruntau, de fapt, poziții ideologice ale aristocrației conservatoare, pe de o parte, și ale democrației sclavagiste, pe de alta, este cea a naturii raportului dintre obiect și numele pe care acesta îl poartă. Se conturează, mai ales în secolul al V-lea î.e.n., două concepții filozofic-lingvistice opuse, *φύσει* (*physei*) și *θέσει* (*thesei*).

Pentru reprezentanții primei teorii (pitagoreicii, stoicii, epicureicii, Platon), cuvintele reflectă în mod natural realitatea pe care o numesc, fie prin organizarea lor expresivă, fie prin structura lor etimologică. Există, de aceea, o strînsă corespondență între forma sonoră a cuvintelor și proprietățile obiectelor denumite. În dialogul *Cratylus*, Platon își argumentează ideea cu o serie de termeni de origine sau structură onomatopeică.

Reprezentanții celei de a doua teorii (sofîștii, Democrit, Aristotel) neagă existența vreunei legături între nume și obiect. Cuvintele își datoresc semnificația lor unei convenții, unui acord între oameni. Cuvintele sînt, pentru Aristotel, simboluri evocatoare ale lucrurilor, dar nedeterminate în nici un fel de natura lor. Chiar relativa aderență a conținutului la forma cuvintelor își are originea, în istoria limbilor, în convenția stabilită între vorbitori. Democrit argumentează teoria prin existența omonimelor și sinonimelor și prin evoluția limbii.

Pozițiile nu sunt totdeauna tranșante. Platon admite la un moment dat existența unor categorii de termeni rămași în afara legăturii naturale între obiect și numele său. Spre sfîrșitul vieții pare să adere definitiv la teoria convenției. Epicureicii făceau și ei distincția între diferite categorii de termeni, introducînd totodată în discuție criteriul istoric. Interjecțiile

și cuvintele constituite pe baza lor se caracterizează printr-o strînsă corespondență între obiect și expresia sonoră a termenului care îl denumește. Celelalte categorii de cuvinte sînt convenționale. Filozofii stoici disting două perioade în istoria limbii: o primă perioadă, naturală, a creării limbii, caracterizată printr-o relație condiționantă între obiect și nume, și o a doua perioadă, a dezvoltării limbii, cînd legătura dispare.

*
* *

Problemele de teorie gramaticală preocupă mai întîi pe filozofi (Platon, Aristotel, stoicii) spre a deveni ulterior o permanență a interesului pentru limbă. Centrală este teoria *părților de vorbire*, dezvoltată mai întîi de Platon și Aristotel. Platon distinge între nume și verb. Aristotel deschide două perspective: a desfășurării discursului lingvistic și a structurii sale logice. Din prima perspectivă, el pune alături *litera, silaba, conjuncția, articolul, numele și verbul*. Din cea de a doua, definește și interpretează *numele și verbul*, în funcție de ideea de timp și prin analogie cu structura judecății. *Numele* (*ὄνομα*) este cuvîntul care poate fi subiectul judecății. *Verbul* (*ῥήμα*) este cuvîntul care poate fi predicatul judecății. Prin Aristotel se pun bazele sintaxei, structura frazei este bipolară, organizată în funcție de *subiect și predicat*.

Teoria gramaticală va cunoaște o substanțială dezvoltare și aprofundare în secolele următoare. Dyonisios Thrax (secolele II-I î.e.n.) adîncește teoria părților de vorbire, elaborînd o descriere foarte sistematică a morfologiei limbii grecești. El distinge opt părți de vorbire: *articolul, prepoziția, conjuncția, numele, pronumele, verbul, participiul și adverbul* și face observații despre unele categorii gramaticale: *gen, număr, caz* etc. Gramatica sa, *Τεχνή γραμματικῆ* (*Technē grammatikē*), prima gramatică propriu-zisă, va impune aproape întreaga terminologie care, cu toate încercările de reformulare manifestate în diverse timpuri și mai ales în ultimele decenii, va rămîne în circulație pînă astăzi. În secolul II e.n., Apollonius Dyscolos, pe lîngă descrierea părților de vorbire, pe

linia lui D. Thrax, va concepe un prim tratat de sintaxă a limbii grecești, conținând și o serie de comentarii de teorie generală a limbii.

Cele două probleme, de filosofie a limbii și de teorie gramaticală, se vor îmbina, pe terenul gramaticii filologice, într-o altă dispută, devenită acută în secolul I e.n., cea dintre *anomaliști* și *analogiști*.

Gramatica *filologică* se dezvoltă din necesitatea stabilirii autenticității și înțelegerii poemelor homerice, create la începutul mileniului I î.e.n. și circulând multă vreme pe cale orală. La transpunerea lor în manuscris, în secolul VI î.e.n. și mai ales după aceea, se impunea în mod necesar comentarea diferitelor variante, explicarea unor forme lingvistice arhaice sau dialectale. Între limba epopeilor homerice *Iliada* și *Odiseea*, precum și a altor texte poetice din secolele IX – VIII î.e.n., pe de o parte și limba secolelor IV – III î.e.n., când, în condițiile desfășurării procesului de unificare politică, economică, culturală, se constituie, pe baza dialectului atic, o limbă literară comună, *koinē* (κοινή), pe de alta, apar numeroase și însemnate diferențe.

În timpul lui Ptolemeu (360-283 î.e.) și după el, în secolele III-II î.e., la Alexandria, devenită principal centru al culturii și civilizației elenistice (cu muzee și biblioteci de mare valoare) se formează o puternică școală *filologică*. Deveniți conștienți de marea vechime a literaturii eline (prezentă în numeroase volume în celebra bibliotecă din Alexandria), de caracterul accentuat arhaic și dialectal al limbii în care fusese elaborată și de însemnatele probleme derivând de aici, Zenodot, Aristarh din Samothracē și discipolii inițiază, în secolele III-II î.e.n., clasificarea textelor, cercetarea lor, comentarea și explicarea formelor arhaice și dialectale în raport cu greaca literară comună (*koinē*), întâlnite în operele lui Homer, Hesiod, Alceu, Pindar ș.a. Între toți, faimă deosebită își cucereste, pe lângă gramaticianul Dyonisios Thrax (cca 170-cca 90 î.e.n.), filosoful, criticul foarte sever, Aristarh (cca 215-cca 143 î.e.n.).

Depășind perspectiva filologică, relativ limitată la variatele probleme puse de textele literare din secolele anterioare, reprezentanții școlii filologice se adâncesc mereu mai mult în studierea limbii în sine și pentru sine. Acest contact mai strâns cu limba elină ca atare provoacă pe

plan teoretic disputa dintre *anomaliști* și *analogiști*, legată, din perspectivă filosofică, de cea dintre concepțiile *thesei* și *physei*.

Reprezentanții teoriei naturale, pentru care numele sînt imitații ale obiectelor, nu recunosc în limbă decît neregularități și dezordine. Paradigma cuvintelor flexibile stă sub semnul *anomaliei*. Ideea este susținută de filozofii stoici și de școala filologică din Pergam. Creație spirituală superioară, limba rămîne în afara posibilității ale omului de intervenție. Prin cuvinte, omul cunoaște lucrurile, dar nu poate pătrunde mecanismul intern de funcționare a limbii și nici nu o poate regulariza.

Reprezentanții teoriei convenției, urmași de filologii alexandrini, cred că funcționarea limbii se face în baza unor reguli generale care trebuie cunoscute și în baza cărora omul poate interveni în limbă. Ei pun organizarea limbii sub semnul *analogiei*.

În plan practic, reprezentanții fiecăreia din cele două teorii trec la alcătuirea de gramatici care, în funcție de poziția pe care se situează autorii lor, pun în lumină paradigme regulate și descriu reguli de funcționare (*analogiștii*) sau insistă asupra excepțiilor, absolutizîndu-le și conducîndu-le spre concluzia caracterului neorganizat al limbii (*anomaliștii*).

Gramatica hindusă se caracterizează printr-o profundă cunoaștere și descriere a limbii, la nivel fonetic și morfologic mai ales, ca și printr-o serie de intuiții privind mecanismul ei intern de funcționare. Este o treaptă în istoria lingvisticii, fără a fi însă și o verigă din evoluția ei, întrucît a rămas mai degrabă necunoscută Europei pînă la începutul secolului al XIX-lea, cînd se constituie într-unul din factorii decisivi ai creării metodei comparativ-istorice și, prin aceasta, ai autonomizării științei lingvistice.

Gramatica elină, dimpotrivă, reprezintă o veritabilă etapă în evoluția ideilor despre limbă. Problemele aflate în atenția filozofilor și filologilor greci, mai puțin cele de fonetică, mai mult cele de teorie gramaticală, dar și cele de teorie generală a limbii, vor străbate întreaga istorie a meditațiilor despre limbă, impunînd unele direcții și viziuni. Rolul principal în acest proces de difuzare și impunere a gândirii lingvistice eline avea să-l aibă cultura latină.

Gramatica la romani

Este dominată de gramatica elină, în cadrul unei influențe generale a filozofiei și culturii grecești asupra celei romane. Romanii urmează foarte de aproape structura gramaticilor eline în tiparele cărora încearcă să introducă propria limbă. Manifestînd prea puțină independență de sub tutela maștrilor, ei sînt mai mult niște transmițători inteligenți și mai puțin spirite creatoare. În tratatul său de *Ars grammatica. De octo orationis partibus*, Aelius Donatus (secolul IV e.n.) reia foarte fidel teoria părților de vorbire și structura gramaticii lui Dyonisios Thrax, distingînd aceleași opt clase lexico-gramaticale: *nume, pronume, verb, participiu, conjuncție, adverb, prepoziție, interjecție*. În amplele sale *Institutiones rerum grammaticarum* (în 18 cărți), Priscianus din Bizanț (secolul VI î.e.n.) nu se lasă numai influențat de Appolonios Dyscolos, dar introduce chiar diferite fragmente traduse din gramatica lui. Prin sistematizarea materialului, prin claritatea interpretărilor și a descrierilor, aceste două lucrări, consacrate în parte foneticii și mai ales morfologiei și într-o mai mică măsură sintaxei, domină întreg Evul Mediu.

Dar înainte a acestor gramatici empirice, au mai fost elaborate, între secolele I î.e.n. și I e.n., alte lucrări, unele dintre ele atingînd și probleme teoretice mai largi. Din păcate cele mai multe s-au pierdut sau au supraviețuit doar fragmentar. Între acestea e de semnalat tratatul (pierdut) *De analogia*, conceput de Caesar, în timpul campaniei în Gallia. Ecouri ale disputei dintre anomalști și analogști se pot recunoaște în scrierea lui Quintilianus (secolul I e.n.), *De institutione oratoria*, situat pe o poziție conciliantă, vorbind de interacțiunea dintre rațiune și uz; *analogia* nu este un principiu al limbii, ci o cale de intervenție a rațiunii, atunci cînd în uz intervin *anomalii*. În prelungirea aceleiași dispute se află înscris Marcus Terentius Varro (116 - 27 î.e.n.), altfel, cel mai independent de gramaticii elini. Spirit enciclopedic, Varro străbate istoria culturii prin supraviețuirea a 5 (5-10) din cele 25 de cărți ale voluminosului său tratat consacrat limbii latine: *De lingua latina*. Se pare că a scris și un *De sermone latino*, pierdut o dată cu celelalte opere ale sale. În disputa dintre anomalism și analogism, poziția sa este

conciliantă și mai realistă. El consideră că limba nu poate fi explicată numai prin convenție. Ca orice fenomen natural, aceasta prezintă elemente de regularitate dar și excepții, explicabile prin condiționări impuse limbii de desfășurarea procesului de comunicare. Fiind un fenomen în neîntreruptă evoluție, limba este supusă regularizării, în mod natural sau chiar și prin intervenție conștientă.

În descrierea și interpretarea limbii, Varro își depășește nu numai contemporanii și urmașii, dar și modelele grecești, prin intuiții și observații subtile mai ales în legătură cu flexiunea. În baza unui criteriu morfologic, el deosebește patru categorii de cuvinte: (1) cuvinte care se flexionează după cazuri (*numele*), (2) cuvinte care își schimbă forma pentru exprimarea timpurilor (*verbul*), (3) cuvinte care au cazuri și timpuri (*participiul*), (4) cuvinte care nu au nici caz, nici timp (*adverbul*).

În domeniul vocabularului vorbește de împrumuturi din greacă și etruscă. În fonetică introduce și un punct de vedere istoric, sesizând rotacismul lui *s* intervocalic: *meliosem* > *meliosem*, *Valesius* > *Valerius* etc.

*
* *
*

Cea de a doua etapă din istoria constituirii lingvisticii se caracterizează prin empirism și prin dezvoltarea observațiilor despre limbă din perspectiva raționalismului filozofic, cu puncte de plecare în Antichitate, mai ales în cultura elină și în gramatica latină, dar desfășurându-se ca treaptă specifică, în Evul Mediu și Renaștere.

În strânsă legătură cu extinderea și accentuarea supremației catolicismului, secole la rând viața spirituală medievală europeană este dominată de suveranitatea latinei. Prestigiul latinei, limbă a bisericii, a administrației, a științei și a culturii, orientează vreme îndelungată preocupările lingvistice cu preponderență într-un singur sens. Se vorbește latinește. Se studiază latina. Se publică numeroase ediții din gramaticile lui Donatus și Priscianus. Se comentează gramaticile latine.

Până în secolele XV-XVI sînt extrem de rare tentativele orientării spre limbile naționale. La începutul secolului XIV, Dante scrie, dar tot în latină, *De vulgari eloquentia*, dînd o primă descriere a dialectelor limbii „vulgare” italiană.

Se iese din starea de empirism abia după secolul al X-lea. În reluarea disputei antice dintre cele două concepții din filosofia limbii, *thesei* și *physei*, se declanșează acum *cearta universaliiilor*. În funcție de concepția asupra raportului dintre *idee* și *cuvînt*, filozofii se grupează în *nominaliști* și *realiști*. *Realiștii*, cu baza filozofică în Platon și neoplatonici, consideră cuvîntul manifestare concretă a ideii. Între cuvînt și idee există un raport de implicație: ideea creează cuvîntul, existența ideii este implicată în existența cuvîntului. *Nominaliștii*, situați pe linia filozofiei lui Aristotel, consideră că ideile există numai în spiritul omului iar cuvintele nu sînt altceva decît nume date prin convenție ideilor. Pe această din urmă poziție se situează Abelard (1079-1142), celebru teolog și filozof scolastic francez. Pentru el, creator al doctrinei conceptualiste (nominaliste), conceptul are o realitate distinctă de cuvîntul prin care se exprimă. Reprezentanții celor două poziții au atitudini opuse. Susținînd și în privința cunoașterii existența unui raport de implicație între cuvînt și concept, realiștii se situează pe poziția unei încrederi maxime în posibilitatea cunoașterii prin limbă. Negînd existența vreunui raport de obligativitate între idee și cuvînt, nominaliștii se arată sceptici în legătură cu posibilitatea cunoașterii conținutului cuvintelor.

În secolele următoare și mai ales începînd cu Renașterea, pe fondul unor complexe frămîntări în domeniul vieții culturale, consecință a accentuării contradicțiilor din planul social-economic și politic, registrul preocupărilor lingvistice se multiplică.

În legătură cu dezvoltarea sentimentului de naționalitate și cu dezvoltarea unor mișcări reformiste în interiorul bisericii are loc acum o scădere a prestigiului limbii latine și o orientarea a atenției către limbile naționale. În acest sens, secolele XVI și XVII sînt de o importanță majoră în redimensionarea cercetărilor lingvistice. Se înființează acum instituții superioare de cultivare a limbii: Accademia della Crusca, în 1583, în Italia, Académie Française, în 1634. Se introduc limbile

naționale în biserică, administrație, cultură. În Franța, sub Francisc I, se introduce, în 1539, limba franceză în actele oficiale ale administrației regale și în instituțiile juridice. Începînd cu secolul al XVI-lea, în Țările Românești se introduce limba română în biserică, devenind astfel limbă a culturii religioase și laice. Această afirmare a limbilor naționale impulsionează alcătuirea de gramatici. Cele mai numeroase sînt consacrate limbii franceze; unele sînt redactate încă în latină (Dubois, 1530; Cl. de Sainlien, 1580; Th. de Bèze, 1584), altele, în franceză (Meygret, *Tretté de la grammère françoëze*, 1550; John Palsgrave, *Esclarcissement de la langue françoise*, 1530; R.-Estienne, 1558; Ramus, 1562 etc.). Pentru limba spaniolă, prima gramatică pare să fie cea a lui Antonio de Nébrija, *Gramatica castellana* (1492). La italieni, prima gramatică *Le regole della lingua fiorentina* (1495) este atribuită lui Lorenzo il Magnifico. În 1551, apare apoi *Della lingua che si parla e si scrive a Firenze*, alcătuită de Giambullari. În 1536, Fen. de Oliveira publică *Grammatica de linguagem portuguesa*. La români, în condiții istorice diferite, primele gramatici apar mai tîrziu. După o traducere a unei gramatici slave, realizată în 1670 de grămăticul Staicu, după elaborarea gramaticilor lui Macarie și D. Eustatievici Brașoveanul, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, dar rămase în manuscris, apare în 1780 o gramatică în limba latină, datorată lui S. Klein (Micul), *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Urmează imediat mai multe gramatici în limba română: Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orînduelelor gramaticii românești*, 1787, Rîmnic și Viena; Radu Tempea, *Gramatica românească*, 1797, Sibiu, și *Observații de limbă românească*, Buda, 1799 etc.

Paralel cu această orientare spre descrierea limbilor naționale, mai întîi dintr-o tendință de smulgere de sub suveranitatea limbii latine, apoi, dintr-una de depășire a dimensiunilor închise ale limbilor considerate individual, sfîrșitul Evului Mediu și Renașterea se caracterizează prin situarea interpretărilor limbii dintr-o perspectivă marcat filozofică. Predomină aspirația spre constituirea unei teorii generale a limbilor. Modul de abordare a fenomenului lingvistic reflectă concepțiile epocii despre raportul dintre limbă și gîndire, dintre logică și gramatică,

reflectate, mai întâi, în scrierile filozofilor Toma d'Aquino și Roger Bacon.

La distanță de secole sau concomitent se desfășoară disputa între teza care subordonează gramatica logicii și teza autonomiei gramaticii.

Prima direcție, cu rădăcini în filozofia lui Aristotel, domină mai întâi secolele XI-XIII, prin scrierile gramaticale ale lui Abelard, Gerbert d'Aurillac, Petrus Helias (autor și al unui rezumat în hexametri al gramaticii latine), spre a deveni autosuverană în secolul al XVII-lea. Prin *Summa grammaticae*, P. Helias reprezintă o treaptă însemnată în interpretarea filozofică, logicizantă, a categoriilor limbii.

Cea de a doua direcție caracterizează „școala *modistă*”, a gramaticilor speculative, elaborate de J. Aurifaber, Siger de Courtrai, Albertus Magnus și mai ales Thomas din Erfurt. Termenul derivă de la titlul cel mai frecvent dat acestor lucrări, *De modis significandi*, în strânsă legătură cu interpretarea relației limbă-realitate. Dintre toți se detașează Thomas din Erfurt, care, în prelungirea concepției filozofului R. Bacon, urmărește, în *Grammatica speculativa sive Summa de modis significandi* (secolul XIV), identificarea unei corespondențe între structura realității și structura gramaticală (aceeași pentru toate limbile), mediată de caracterul general al structurii logice a gândirii. În interiorul relației *plan ontologic - reflectare prin gândire - exprimare în limbă*, sînt distinse trei *moduri*, esențiale, care derivă unul din altul, într-o dependență semnificativă pentru limbă: *modi essendi* (modurile de a fi ale obiectelor realității), *modi intellegendi* (modurile în care obiectele sînt reflectate), *modi significandi* (modurile în care obiectele reflectate, din perspectiva însușirilor lor, se manifestă lingvistic).

Evl Mediu este dominat totodată de disputa dintre *realism* și *nominalism*. Realității consideră lucrurile simple exteriorizări ale unor idei generale, universalile, acestea cu existență reală. *Modiștii* – înscriindu-se între realiști – derivă modurile de a semnifica ale cuvintelor din modurile de a fi ale obiectelor. Nominaliștii, în schimb, derivă universalile – cu existență în sfera gândirii – din lucruri – cu existență în realitatea obiectivă. Cuvintele nu reflectă realitatea, ci substituie, în mod

convențional, noțiunile; prin aceasta, universalile din gândire trec în cuvinte.

Secolele XV-XVI vor cunoaște disputa filozofică dintre *empirism* și *raționalism*. Empiriștii (Bacon, Hobbes, Locke), adepți ai tezei cunoașterii senzoriale, consideră că limba trebuie studiată în sine. Ea este doar un instrument al rațiunii; raportul dintre vorbire și realitate este mijlocit de planul noțional. Raționaliștii (Descartes) văd, dimpotrivă, în limbă esența însăși a rațiunii; structura limbii reflectă în mod direct structura realității. Cei dintâi separă gramatica de logică; ceilalți ajung să le suprapună.

Venind în continuarea ideilor lui Aristotel, direct sau printr-o serie de gramatici latine, de largă circulație (cea a lui Donatus în primul rând), *raționalismul filozofic* își va impune pentru multă vreme modul propriu de a concepe limba.

Într-un mediu cultural dominat de logicism aristotelic într-o primă etapă, ideea limbii ca esență a rațiunii este absolutizată și dezvoltată, într-o a doua fază, din perspectiva teoriei carteziene a universalității gândirii. În gramatica sa *De causis linguae latinae* (1540), italianul Scaligero (Iulius Caesar Scaliger) (1484-1558) încearcă interpretarea gramaticii latine în baza categoriilor logice ale lui Aristotel. Francezul Meygret aplică, în teoria părților de vorbire, criteriile aristotelice; el definește verbul, de exemplu, în funcție de categoriile de timp și mod. Ecouri aristotelice trec și în scrierea spaniolului Francisco Sanchez, *Minerva seu de causis linguae latinae*, Salamanca (1587). În 1628 apare la Milano gramatica lui Scioppius, *Grammatica philosophica*, în structura căreia apropierea dintre limbă și gândire pare să prevestească faza ultimă în procesul de logicizare a limbajului, pentru care logicismul lui Aristotel nu mai este suficient.

Pregătită de scrierile imediat anterioare și în condițiile impunerii raționalismului filozofic, prin René Descartes (1596-1650) mai ales, care publică în 1637 *Discours de la méthode*, apare, în 1660, *Grammaire générale et raisonnée contenant les fondements de l'art de parler expliqués d'une manière claire et naturelle*, operă însemnată în tentativa

de creare a unei teorii generale a limbilor. Autorii ei sînt Claude Lancelot, profesor la Petites Écoles de Port Royal, și Antoine Arnauld.

Scopul unei gramatici universale este formularea unor principii generale, prin care să se explice și să se descrie mecanismul intern de funcționare a limbilor și cărora să li se supună toate limbile. Necesitatea unei astfel de gramatici o află creatorii ei în chiar funcțiile fundamentale ale limbii; funcția de comunicare a gândurilor se poate realiza numai dacă structura gramaticală este o oglindă foarte transparentă a structurii logice a gândirii; funcția limbii de reprezentare a gândirii înseamnă, de fapt, stabilirea unei analogii perfecte între cele două structuri.

Baza teoretică a gramaticii generale o constituie filozofia carteziană a universalității gândirii. Există o organizare logică universală a gândirii umane care poate fi revelată numai printr-o gramatică universală. Formularea principiilor universale se întemeiază pe cunoașterea exactă a operațiilor logice ale spiritului. Rolul gramaticii este tocmai acela de a descoperi sau crea reguli gramaticale conforme regulilor logicii și, în consecință, valabile pentru toate limbile. Modelul îl oferă limbile cele mai evolute, considerate în epocile lor clasice, în cele trei perioade din evoluția unei limbi: formarea, apogeul, declinul; în perioada de apogeu ele sînt cel mai aproape de perfecțiune.

Procesul de logicizare a gramaticii se reflectă cel mai bine în descrierea categoriilor lingvistice care se suprapun celor logice. Părțile de vorbire sînt considerate și definite în funcție de momentele esențiale ale gândirii logice; *substantivele* desemnează *obiecte*, *adjectivele*, *proprietăți* ale obiectelor; *verbul* a fi desemnează actul de atribuire; celelalte verbe sînt un amalgam între verbul a fi și un adjectiv; ele arată nu numai acțiunile omului, dar și judecata lui asupra lucrurilor, afirmarea lor etc.

Paralelismul limbă-gîndire s-ar reflecta mai cu seamă în sintaxă. De aceea, organizarea și analiza gramaticală trebuie să reproducă întocmai analiza logică, singura în măsură să asigure unitatea gândirii, prin esență indivizibilă. Fiind subiectul și predicatul definite unul prin celălalt, unitatea de gîndire se menține nealterată. Propoziția se confundă în felul acesta cu judecata, iar structura ei internă, cu desfășurarea

procesului de reflectare și cunoaștere. Aceasta face ca și o serie de categorii lingvistice determinate de condițiile specifice ale comunicării să fie puse tot în legătură cu exercițiul gândirii logice iar regulile lor de funcționare și descriere să fie, de asemeni, universale. Astfel, acordul dintre adjectiv și numele regent, impus de necesitatea unei clarități în exprimare, derivă din faptul că amândoi termenii se referă la același obiect din realitate. Odinea cuvintelor este, apoi, copia ordinii de desfășurare a proceselor gândirii: subiectul precede predicatul, întrucât mai întâi cunoaștem un obiect și numai după aceea îi atribuim o însușire ș.a.m.d.¹³

Orientarea raționalist-filozofică în teoria gramaticii va domina întreg secolul al XVIII-lea, trecând și în următoarele, în ideile despre limbă ale enciclopediștilor, în gramaticile elaborate în diferite țări ale Europei. Caracterizează *Gramatica românească*, publicată la Sibiu, în 1828, de I. Heliade Rădulescu. Este reînviată de lingvistica modernă; școala generativist-transformaționalistă (reprezentată de doctrina lui Chomsky) consideră că formanții de bază ai sintaxei trebuie să fie identici pentru toate limbile, întrucât ei reflectă o serie de universalii.

Prin subordonarea absolută a limbii față de gândire, promotorii gramaticii raționale pierd cel mai adesea din vedere specificul structural și funcțional al celor două facultăți esențial umane, lăsând în umbră complexitatea raporturilor dintre ele ca și relațiile cu realitatea ontologică. Teza universalității limbii anulează în mod utopic specificul fiecărei limbi, condiționat de factori numeroși și complecși. Când caracterul specific al limbilor naturale se impune ca o realitate imposibil de ignorat, lingviștii și filozofii fac proiecte pentru crearea unor limbi artificiale. Un astfel de proiect se întâlnește la filozoful Leibniz. Articolul *Langue nouvelle* apoi, din *Enciclopedie*, vorbește de o limbă normalizată, regularizată. Un proiect de limbă universală propune, în 1795, Convenției naționale franceze, Delormel.

¹³ Pentru o cunoaștere mai în adâncime a *Gramaticii de la Port Royal*, vezi Al. Graur, L. Wald, 1977: 45 ș.u.

Prin depășirea cadrului restrâns al gramaticilor empirice, filologice, normative, speculative, închise în limitele unei singure limbi, gramatica rațională reprezintă un salt însemnat în istoria constituirii lingvisticii ca știință; ea dezvoltă aspectul teoretic și încercă identificarea unor principii esențiale, de profunzime, în funcționarea limbii. Direcția o va duce mai departe W. von Humboldt (1767-1835), care va scoate lingvistica de sub suveranitatea absolută a logicii, printr-o mai complexă înțelegere a funcției și structurii limbii: „Limba nu este un simplu mijloc de comunicare ci și expresia spiritului și a concepției asupra lumii”.

*
* *

Etapa a treia în procesul de constituire a lingvisticii se conturează pe deplin la începutul secolului al XIX-lea, când sesizarea mai mult sau mai puțin întâmplătoare a unor afinități, reale sau superficiale, între limbi se dezvoltă într-o direcție *comparatistă*. Compararea limbilor, devenind obiect și metodă, împinge mai departe procesul de autonomizare a cercetării lingvistice. Fenomenul este paralel cu transformarea unor ipoteze genealogice într-o perspectivă *istorică* a cărei împletire cu cea comparativă devine factor hotărâtor în afirmarea definitivă a lingvisticii ca știință autonomă, cu un obiect propriu și cu metode specifice de cercetare.

Observații privind asemănări și deosebiri între limbi, ipoteze despre înrudirea lor s-au făcut încă din Antichitate. Multe din ele au fost accidentale, altele, exterioare, determinate de concepții religioase sau filozofice, dar peste toate s-a dezvoltat treptat conștiința caracterului neîntâmplător atât al asemănărilor, cât și al deosebirilor.

În filologia hindusă, Pānini observă, mai mult în trecut, considerându-le anomalii, deosebirile dintre sanscrita clasică și cea vedică. Pe Vararuci, asemănările sesizate îl conduc la ideea descendenței din sanscrită.

La romani, M. T. Varro observă unele corespondențe fonetice între latină, greacă și sabină, corespondențe care-l duc la concluzii de

ordin etimologic; el consideră, cu dreptate, de origine sabină cuvintele latinești care au în structura expresiei un *l* căruia în grecește îi corespunde consoana *d*.

În epoca Renașterii, călătoriile, intensificarea relațiilor diplomatice, cunoașterea unui număr mereu mai mare de limbi, dintre cele mai diferite, dezvoltarea tiparului, amplificarea activității de traducere și elaborarea de dicționare bilingve, plurilingve și de gramatici au drept consecință înmulțirea observațiilor privind asemănările dintre limbi, alternând semnalarea constatativă a trăsăturilor comune, a afinităților, cu dezvoltarea ideii de înrudire.

La începutul secolului al XIV-lea, Dante vorbește, în *De vulgari eloquentia*, despre înrudirea dintre italiană, franceză și spaniolă. Latina era, în concepția sa, o creație a oamenilor de cultură, dezvoltată în baza aceleiași limbi (provensala), din care provin cele trei idiomuri, reprezentând faze alterate ale ei.

Idea alterării caracterizează și viziunea cronicarilor români (G. Ureche, în primul rând), pentru care româna reprezintă o fază coruptă a latinei, în alte forme concepția va renaște aproape două secole mai târziu.

Poggio Bracciolini (1380-1459) vorbește de originea latină a limbilor romanice (inclusiv româna), Francesco Sasetti semnalează o serie de corespondențe între italiană și sanscrită: *sas-sei*, *sapta-sette*, *deva-dio*, *sarpa-serpe*. Francezul H. Estienne descrie unele afinități între franceză și greacă: *Traité de la conformité du langage françois avec le grec* (1565), J.J. Scaliger, *Diatribes de Europaeorum linguis* (1599), situează în aceeași grupă spaniola, franceza și italiana. A. de Piza compară siriana veche cu basca. P.F. Giambullari (1495-1555) derivă greșit florentina din etruscă iar pe aceasta din ebraică și aramaică. Lituanianul Michalon intuiește înrudirea dintre lituaniană și latină ș.a.m.d.

Secolul XVIII continuă o serie de idei și concepții din secolul anterior mai ales, dar îndreaptă tot mai mult descrierea afinităților dintre limbi spre afirmarea înrudirii lor. În același timp, concepții religioase fac să circule în continuare ideea ebraice ca limbă-mamă a tuturor limbilor cunoscute, afirmată mai clar în 1606 de Guichard în *Harmonie*

étymologique des langues où se démontre que toutes les langues sont descendues de l'hébraïque. Ideea trece și în *Enciclopedia*.

Filozofia raționalistă impune mirajul limbilor perfecte, determinînd confruntări cu limbile clasice, greaca, latina. Ramus, de exemplu, își propune să demonstreze că descrierea francezei este compatibilă cu categoriile gramaticale ale latinei. Joachim Périon vorbește de înrudirea dintre franceză și limba greacă. G. d'Anvers și V. Estienne fac să descindă franceza din greacă. Enciclopediștii sînt preocupați de reconstrucția rațională a originii limbilor: J. J. Rousseau, *Discours sur l'origine de l'inégalité* (1755), Adam Smith, *Essai sur la première formation des langues et sur la différence du génie des langues originales et des langues composées*, Leibniz, *Brevis designatio meditationem de originibus gentium ductis potissimum ex indicio linguarum* (1710) etc.

Cunoașterea mai îndeaproape a limbilor va determina ulterior dezvoltarea unor observații mai realiste despre limbi înrudite. Chiar la începutul secolului, în 1702, Job Ludolf vorbește despre înrudirea limbilor semitice. În 1710, Lambert Ten Kate subliniază înrudirea dintre gotică și neerlandeză. În 1784, spaniolul Lorenzo Hervas y Panduro publică la Cesena un *Catalogo delle lingue conosciute a notizia della loro affinità e diversità*, prin care se arată încă tributar metodologiei și unor erori ale secolelor anterioare. Observațiile nu se mai limitează exclusiv la vocabular. Sînt sesizate asemănări (unele superficiale) la nivelul structurii gramaticale: între limbile clasice și sanscrită (lordul Monboddo), între greacă, sanscrită, malaeziană și polineziană (Hervas), între maghiară și finlandeză (Gyármathi, *Affinitates linguae hungaricae cum linguae fennicae originis grammaticae demonstratae*, 1799). Terenul pentru transformarea comparațiilor întîmplătoare și de suprafață într-o orientare esențială în cercetarea limbilor este pregătit. Pe acest teren, apare mai întîi W. Jones, judecător în Calcutta, în India cucerită de englezi, care, într-o comunicare prezentată la Asiatic Society din Calcutta, pe care o întemeiază el însuși, ajunge la concluzia că asemănările limbii sanscrite cu greaca și latina nu sînt întîmplătoare; ele

se explică prin descinderea lor dintr-un izvor comun, o limbă care nu mai există.

Impulsul decisiv în constituirea *gramaticii comparate* îl va da cunoașterea limbii sanscrite și a gramaticii sale. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primii ani ai secolului următor se alcătuiesc mai multe gramatici sanscrite și dicționare. După elaborarea unei astfel de gramatici, *Gramatica sanscritana*, austriacul P. Paulin de Saint-Barthélemy, misionar la Malabar, publică un studiu comparativ: *De antiquitate et affinitate linguae zendicae, sanscritanae et germanicae* (Padova, 1799). Parisul devine acum un important centru de sanscritologie; la Collège de France se formează aproape toți fondatorii gramaticii comparate: Fr. Schlegel, W. von Humboldt, Fr. Bopp. Primul pare să fie creatorul expresiei *gramatică comparativă*. În 1808 el publică *Über die Sprache und Weisheit der Indier*, construită pe ideea că explicația asemănărilor dintre sanscrită, pe de o parte, și latină, greacă, germană, persană, pe de alta, stă în înrudirea lor genetică. În legătură cu dezvoltarea comparatismului în științele naturii, el vede în compararea limbilor o cale de pătrundere în genealogia lor.

Personalitate deosebit de complexă, împletind în orizontul său intelectual orientări din secolul al XVIII-lea cu altele din secolul al XIX-lea, preocupări comparatiste cu altele de filozofie a limbajului, W. Von Humboldt se interesează de originea limbilor din perspectiva constituirii unei antropologii comparate și de structura și funcționarea lor, din perspectiva unei teorii generale a limbii. Cunoscător al unui mare număr de limbi, aparținând la familii foarte variate (sanskrita, greaca și latina, chineza, maghiara, limbi semitice și amerindiene, japoneza, birmana, limba kawi, basca etc.) și cu o solidă bază filozofică, Humboldt depășește, mai ales prin lucrarea sa, apărută postum: *Über die Kawisprache auf der Insel Jawa* (1836-1840), cadrele etapelor, de altfel, destul de relative, din constituirea lingvisticii ca știință. El stă alături de Schlegel, Bopp și J. Grimm în dezvoltarea comparatismului lingvistic, înscriindu-se în același timp în perspectiva filozofiei limbii.

Pe baza sanscritei, limbă cu o structură deosebit de transparentă, și a conceptului de rădăcină (descoperit de gramaticii indieni și făcut

cunoscut europenilor prin traducerea gramaticii lui Pānini, realizată între 1815-1840 de către Böhrlingk), Franz Bopp (1791-1867) va orienta compararea limbilor, corelată definitiv cu ideea înrudirii lor, către precizarea obiectului propriu și a metodei principale de cercetare a lingvisticii. Prin prima lui lucrare, *Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (Frankfurt a.M., 1816), el se înscrie în istoria cercetării limbii ca principalul fondator al gramaticii comparate și, implicit, al lingvisticii. În același timp cu Bopp și independent de el, danezul Rasmus Rask (1787-1832) dezvoltă gramatica comparativă în afara relațiilor cu sanscrita. În 1818 el publică lucrarea *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse* (*Cercetări asupra limbii vechi nordice sau originea limbii islandeze*), elaborată în 1814, în vederea participării la un concurs organizat de Academia daneză de Științe, care a și premiat-o, de altfel.

Formulînd legile mutației consonantice în germanică ($p > f$: *pater* > *fadir*, $g > k$: *genos* > *kyn* etc.), Rask adaugă gramaticii comparate o perspectivă istorică. Aceasta va fi ulterior adîncită de J. Grimm (1875-1836) cu *Deutsche Grammatik* (1822-1837) (o conjugare perfectă între studiul comparativ și evolutiv al unui grup de limbi), A. Schleicher *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (1866), Fr. Raynouard, *Choix des poésies originales des Troubadours* (1816-1821), Fr. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, 3 vol. (1836-1843), Fr. Miklosich, *Grammaire comparée des langues slaves*, 5 vol. (1852-1855), J. K. Zeuss, *Grammatica celtica* (1853), Fr. Bopp, *Vergleichende Zergliederung des Sanskrits und der mit ihm verwandten Sprachen* (1824-31), *Vergleichende Grammatik* (1833-53).

*
* *

Comparatismul și historicismul în cercetarea limbilor vor continua să domine cercetarea lingvistică pînă la sfîrșitul secolului, după aceea

devenind doar aspecte în abordarea limbii, intrând și în sfera de preocupări a neogramaticilor (școală lingvistică fondată, în ultimul sfert al veacului, de Brugmann și Osthoff); G. Curtius publică prima gramatică comparată a limbii grecești: *Grundzüge der griechischen Etymologie*. Brugmann, intrat în conflict cu el, fondează singur o culegere de studii de morfologie comparată: *Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*. Delbrück va dezvolta sintaxa comparativă: *Einleitung in das Sprachforschung* (1878). La români, primul care a formulat principiile unei gramatici comparative este B. P. Hasdeu, în *Principie de filologia comparativă ario-europeană cuprinzând grupurile indo-perso-tracic, greco-italo-celtic și leto-slavo-germanic*, 1875.

Extinderea sferei de cercetări la numeroase grupe de limbi și la toate nivelele: fonetic, morfologic, sintactic duce treptat la descoperirea și mai ales la aprofundarea caracterului sistematic atât al funcționării limbilor, cât și al evoluției lor. Se pregătește terenul pentru constituirea lingvisticii generale al cărei obiectiv este tocmai identificarea și formularea principiilor celor mai generale de funcționare a limbii. Nu se mai compară limbile nici pentru a descoperi sau demonstra înrudirea dintre ele, nici pentru a se ajunge la originea lor, o limbă eventual ipotetică. Se adâncește de acum studiul limbilor pentru a descifra secretele funcționării lor specifice. Procesul se produce în trecerea de la conceperea limbii asemenea unui organism viu la considerarea ei ca sistem. Trecerea o realizează Humboldt, care îl precede pe F. de Saussure, prin elaborarea unei teorii complexe, sistematice despre structura limbii și mecanismul său de funcționare în raporturile sale interne, nu numai cu gândirea, ci cu întreaga viață spirituală a omului, și în raporturile sale externe cu societatea și cu realitatea ontologică.

Apariția, în 1916, la Paris, a *Cursului* lui F. de Saussure (1857-1913): *Cours de linguistique generale*, publicat postum de studenții lui Ch. Bally și A. Sechehaye în colaborare cu A. Riedlinger, înseamnă pasul hotărâtor în constituirea lingvisticii generale și, prin aceasta, intrarea în etapa modernă a cercetării limbii. Se formulează la aproape trei secole de la apariția *Gramaticii de la Port Royal*, dar de pe cu totul

alte poziții, o teorie generală a limbii, aplicabilă oricărui idiom și fără încălcarea specificului acestuia.

Secolul XX este epoca marilor răsturnări în domeniul lingvisticii, multe dintre ele, însă, mai degrabă zgomotoase, ținând de domeniul metodologiei cercetării mai mult, al concepțiilor filosofice și lingvistice și mai puțin de esența obiectului de cercetare și, în consecință, a științei limbii; profilul acesteia s-a definit în toată complexitatea și profunzimea sa.

Sigle folosite

ACIL I: *Actes du Xe Congrès International des Linguistes*, vol. I-IV, București, 1969-1971

AUB – Analele Universității București, 1952

AUT – Analele Universității Timișoara; 1963

Cahiers – Cahiers de linguistique theorique et appliquee, București, 1962, ș.a.

BIFR – Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”, 1934-1945

LR – Limba română, București, 1952

SCL – Studii și cercetări lingvistice, București, 1950

TCLP – Travaux du Cercle linguistique de Prague, Prague, 1929, ș.a.

Notă: Pentru aprofundarea problemelor abordate în *Curs*, studenții vor consulta în mod special lucrările înscrise în *Bibliografia generală* sub numerele 11, 13, 17, 18, 19, 20, 26, 30, 32, 43, 49, 49 bis, 50, 91, 93, 103, 106, 108 bis, 111, 112, 113. (În bibliografia ediției curente, titlurile sînt marcate cu asterisc).